

Hicrî VII. Yüzyıl Hanefî Fakihlerinden Burhânüşşerîa'nın Vikâye Adlı Eseri*

Ömer Faruk Atan**

Öz

Hicrî VII. yüzyıl Hanefî fakihlerinden Burhânüşşerîa'nın *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâilil-Hidâye* adlı eseri, yine hicrî VI. yüzyıl Hanefî fakihlerinden Merğînânî'nin *el-Hidâye*'sindeki meselelerin derlenmesiyle oluşturulan muhtasar bir metindir. *Vikâye*, Hanefî literatüründe mütûn-i selâse, mütûn-i erba'a ve mütûn-i sitte diye bilinen temel metinler grubunun her birinde bulunmaktadır. Bu eser, başta şerh ve hâşiye olmak üzere ta'lik, ihtisâr, risâle, reddiye ve tercüme gibi birçok çalışmaya konu olmuş, ders ve fetva kaynağı olarak kullanılmıştır. Osmanlı hukuk düşüncesinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamış olan *Vikâye*, kaleme alınan yeni eserlerde başvuru kaynağı olmuş ve padişah fermanları ile ders kitabı listesinde yerini almıştır. Bu makalede, söz konusu temel metinlerden *Vikâye* inceleme konusu yapılarak; müellifi ve eser hakkında bilgi verilmiş ve özellikle eserin şekil ve muhteva özellikleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Vikâye, Burhânüşşerîa, Mütûn, Hanefî Literatürü, Fıkıh.

Al-Wiqaya by Burhan ash-Sharia, 7th Century Hanafi Faqih

Abstract

Wiqayat ar-Riwaya fî Masa'il al-Hidaya by Burhan ash-Sharia, the 7th century AH Hanafi faqih, is a laconic work based on compilation of problems treated in *al-Hidaya* by al-Marghinani, the 6th century AH Hanafi faqih. In Hanafi literature, *Al-Wiqaya* is present in all essential groups of texts known as *mutun al-salasa*, *mutun al-arba'a* and *mutun al-sitta*. The work has been subject to many studies in the genres of *ta'liq*, *ih-tisar*, *risala*, *raddiya* and translation, exegesis and annotation above all, and was used as a source of lessons and fatwa. *Al-Wiqaya* played an important part in formation of Ottoman law, serving as a reference for new works and gaining itself a place among textbooks pursuant to firmans of Sultans. Hereby paper treats *al-Wiqaya*, one of mentioned essential tests, providing information about the author and the work, with emphasis on its form and content.

Keywords: Al-Wiqaya, Burhan ash-Sharia, Mutun, Hanafi literature, fiqh.

---

* Bu makale *Burhânü's-Serîa'nın Vikâyetü'r-rivâye fî mesâilil-Hidâye Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* [(Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) Bursa 2016] ismiyle yazarın hazırlamış olduğu doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Dr.

(ofarukatan@hotmail.com)

Giriş

Hanefî literatüründe metinler, şerhler ve haşiyeler gibi hacimli, kapsamlı ve müdellel teliflerin yanı sıra, ana meselelere ve delillere yer vermeksizin mezhebin hâkim görüşüne kolayca ulaşmayı sağlayacak **elkitabı** niteliğinde “**muhtasarlar**” ve “**metinler**” diye bilinen ihtisâr çalışmaları yapılmıştır. Bu cümleden olarak hicrî dördüncü asırdan itibaren Hanefî fakihleri tarafından kaleme alınan **muhtasarlar** ve çoğunluğu yedinci asırda telif edilen **metinler** şöhret bulmuştur.

Başta Ebû Hanîfe ve talebeleri olmak üzere Hanefî mezhebinin görüşlerini toplayan muhtasar türü kitaplar, hicrî dördüncü asırda telif edilmeye başlanmıştır. Bu eserlerin ilk örneklerini Tahâvî, Kerhî, Hâkim eş-Şehîd ve Kudûrî vermiştir. Bu tür çalışmalarda, ihtisâr edilen eserin bütün birikimini ortaya koyma amacından ziyade, sadece meseleyi zapt ederek ana hatlarıyla kaydetme hedeflenmektedir. Çoğunluğu yedinci asırda telif edilen mütûn/metinler, önceki eserler kısaltılarak kendilerine has üslup ve muhtevada yeni çalışmalar olarak kaleme alınmıştır. Bunlar da, esasında muhtasarlarda olduğu gibi kendilerinden önceki eserlerden derlenerek hazırlanmış birer ihtisâr çalışmalarıdır. Ancak Hanefî literatüründe hem ders, hem de fetva kitabı olarak kullanılan bu eserler, muhtasarlardan farklı olarak metinler diye meşhur olmuş, mütûn-i selâse/üç metin, mütûn-i erba'a/dört metin ve mütûn-i sitte/altı metin şeklinde gruplandırılmıştır. *Muhtasaru'l-Kudûrî*, *Vikâye* ve *Kenzü'd-dekâik mütûn-i selâse'yi*; *Vikâye, el-Muhtâr*, *Mecma'u'l-bahreyn* ve *Kenz mütûn-i erba'a'yı* ve bu beşi *el-Hidâye* ilavesiyle **mütûn-i sitte'yi** oluşturmaktadır. Bu makalede, söz konusu temel metinlerden *Vikâye* hakkında bilgi verilecek ve özellikle eserin şekil ve muhteva özellikleri üzerinde durulacaktır.

A. Burhânüşşeria'nın Hayatına Genel Bir Bakış

Asıl adı Mahmûd b. Ahmed b. Ubeydullâh b. İbrâhîm b. Ahmed¹ olup daha ziyade **Burhânüşşeria** lâkabıyla tanınmaktadır. Soyu sahâbeden Ubâde b. Sâmit el-Ensârî'ye dayanmasıyla **Ubâdî**; bu sahâbinin torunu Mahbûb b.

¹ bk. Mustafa b. Abdullâh Kâtib Çelebî Hâcî Halife, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübive'l-fünûn*, Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-Arabî, Beyrut 1943, II, 2020; Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdulhayy el-Leknevî, *el-Fevâidu'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, Dâru'l-Marife, Beyrut [t.y.], 207; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1990, s. 77; Takiyuddîn b. Abdilkâdir et-Temîmî ed-Dârî el-Ğazzî el-Mısırî, *et-Tabakâtu's-seniyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, Dâru'r-Rifâ'î/Hicr, Riyad/Kahire 1410/1989, IV, 429.

Velid'ten dolayı da **Mahbûbî** nispetleriyle anılmaktadır.² Moğol İstilasını sebebiyle birçok kaynağa ulaşamaması ve bir kısım âlimin ana yurdunu terk ederek hicret etmesi sebebiyle, diğer Orta Asya fıkıhçıları gibi müellif hakkında da çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Bundan ötürü, müellifin doğum tarihi kesin olmamakla beraber, hicrî yedinci (miladî on üçüncü) asırda yaşadığı bilinmektedir. Moğol İstilasını öncesi Kirmân'a hicret etmeden önce bütün ailenin Buhârâ'da yaşadığı ve diğer fertlerin kabirlerinin Buhârâ Şer' Âbâd'da medfun olduğundan hareketle doğum yerinin, ailesinin yaşadığı şehir olan Buhârâ olduğu belirtilmiştir.³

Burhânüşşeriâ'nın ailesi, memleketleri Buhârâ'nın Moğol İstilasını sırasında İlhanlılar tarafından işgal edilerek şehir ve halkın imha edilmesi ile Kutluğhanlılar'ın hüküm sürdüğü Doğu İran şehirlerinden Kirmân'a sığındılar. Ailesiyle beraber buraya yerleşen müellif, vefatına kadar Kirmân'da kalmıştır.⁴ Mensup olduğu aile -bazı modern çalışmalarda muhtemelen yaşadığı coğrafya dikkate alınarak- Türk asıllı olduğu ifade edilmiş olsa da, biyografik kaynaklarda verilen ailenin nesep silsilesi sahâbeden Ubâde b. Sâmî el-Ensârî'ye dayandığını göstermektedir.⁵

Burhânüşşeriâ, bir taraftan Buhârâ'da sadr (şehirin siyasî ve hukukî bürokrasisinin başı) görevini yürüttüğü için siyasette etkin olan, diğer taraftan Orta Asya Hanefî mezhebi tarihinde ilmi yönüyle şöhret bulan bir aileye mensuptur.⁶ Gerek babası **Ahmed Sadruşşeriâ el-Evvel**, gerek kardeşi **Ömer Tâcüşşeriâ** ve gerekse torunu **Ubeydullâh Sadruşşeriâ es-Sânî**'nin eser ve tedrisat hayatları dikkate alınca, Burhânüşşeriâ'nın ilim ile meşhur olan bir aile geleneğinden geldiği anlaşılmaktadır.

Müellifin eserinde kullandığı dil ve ilmin değeriyle ilgili ifadelerinin yanı sıra, torununun -eserini şerh ve ihtisâr ederken- onunla ilgili kullandığı övgü dolu cümlelerinden⁷ hareketle, onun iyi bir Arapça ve din eğitimi aldığı söylenebilir. Bununla beraber eserinde konuyu izah ederken kullandığı

² Şükrü Özen, "Sadruşşeriâ", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXV, 427.

³ bk. Leknevî, *el-Fevâid*, 110.

⁴ bk. Özen, "Sadruşşeriâ", *DİA*, XXXV, 427-428; Murteza Bedir, "Tâcüşşeriâ", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIX, s. 361.

⁵ bk. Özen, "Sadruşşeriâ", *DİA*, XXXV, 427; Bedir, "Tâcüşşeriâ", *DİA*, XXXIX, 360.

⁶ Bedir, "Tâcüşşeriâ", *DİA*, XXXIX, 360-361.

⁷ Sadruşşeriâ Ubeydullâh b. Mesûd el-Mahbûbî, *en-Nükâye*, Dâru'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, Beyrut 1997, I, 37-38; Sadruşşeriâ, *Şerhu'l-Vikâye*, Müessesetü'l-Verrâk, Amman 2006, I, 3-4.

Farsça cümlelerden kendisinin bu dili de bildiği anlaşılmaktadır.⁸ Bütün mesaisini ilimle geçiren Burhânüşşerîa, Moğol İstilasını öncesi Buhârâ'da, sonrasında ise, Kirmân'da müderrislik yaparak vefatına kadar uzun yıllar ilimle meşgul olmuştur.⁹

Burhânüşşerîa'nın hayatıyla ilgili yeterince bilgiye sahip olmamakla beraber kendisi için kaleme aldığı eserden hareketle, ismi bilinen tek talebesi, torunu Sadruşşerîa'dır. Müellif Moğol İstilasından sonra hicret ettikleri Kirmân'da kardeşi Tâcüşşerîa ile birlikte Kutbiyye-Sultâniyye Medresesi'nde vefatına kadar uzun yıllar ders verdiğine göre¹⁰ kaynaklarda isimleri belirtilmese de, onun birçok talebe yetiştirdiğini söylemek mümkündür. İstila ve göç gibi sebepler, ayrıca lakâplarla ilgili karışıklıktan dolayı, gerek kitabı ve gerekse aile bireylerinin kaleme aldığı eserler, birbirlerine nispet edilmiştir. Burhânüşşerîa'ya ait olan *Vikâye*, -bizlere ulaşan bilgilere göre- kaleme aldığı tek eseridir.

B. Burhânüşşerîa'nın Vikâye Adlı Eseri

1. Vikâye'nin Osmanlı-Hanefi Literatüründeki Yeri

Vikâye, İslam coğrafyasında ve özellikle Osmanlı Devleti'nde asırlarca müderris, müftü ve kadıların Hanefî literatüründe mürâcaat ettikleri muteber temel metinlerden biridir. Osmanlı döneminde fûrû-ı fıkhîta tevarüs edilen eserlerden biri olan bu eser, hem Osmanlı âlimleri için mürâcaat kaynağı olmuş, hem de medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş onları nazarı (usûl) ve tatbîkî (fûrû) hukuk açısından yetişmelerinde büyük bir katkısı olmuştur. Bu eser üzerine çok sayıda şerh, hâşiye, ta'lik, ihtisâr ve reddiye yazılarak birçok çalışmaya konu olmakla beraber, Türkçe'ye tercümelere yapılarak hem dilin, hem de manzum olması sebebiyle şiir ve edebiyatın gelişmesinde katkıda bulunmuştur. Osmanlı hukuk düşüncesini etkileyerek, şekillenmesinde önemli bir rol oynayan *Vikâye*, Osmanlı Devleti'nin bir nevi yarı resmi hukuk kodu olarak kabul edilmiş, ulema tarafından esas alınmakla beraber, padişah fermanları ile ders kitabı listesine yerini almıştır.¹¹

⁸ bk. Burhânüşşerîa Mahmûd b. Ahmed el-Mahbûbî, *Vikâyetü'r-rivâye fi mesâilil-Hidâye*, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi (Arşiv no: 37 Hk 2029), 749, vr. 26a.

⁹ bk. Bedir, "Tâcüşşerîa", *DİA*, XXXIX, 361.

¹⁰ Bedir, "Tâcüşşerîa", *DİA*, XXXIX, 361.

¹¹ bk. Subhî Mahmasânî, "İslam Hukuku'nun Tedvini" (çev. İbrahim Kafi Dönmez), *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1985), s. 323; Subhî Mahmasânî, "İslam Hukuku'nun Tedvini II" (çev. İbrahim Kafi Dönmez), *Marmara Üniversitesi*

Özellikle İslam Hukuku'nun tedvininde, mezhep hükümlerinin ihtiyârî olarak biraya getirilmesi sürecini oluşturan ikinci merhalede; yöneticiler tarafından, resmi veya yaygın bulunan mezhebin hükümleri -öğretimde kolaylık sağlaması amacıyla- toplatılmıştır.¹² Böylece resmi bir kanun olmayıp sadece kâdıllara, hukuk öğreticisi ve öğrencilerine mütalaa kolaylığı sağlamak amacıyla yarı resmi bir kitap şeklinde eserler telif edilmiştir.¹³ Örneğin; Kanunî Sultan Süleyman, Şeyh Ahmed el-Halebî'den fıkıh hükümlerini muhtasar bir kitapta toplamasını istemiştir. Bunun üzerine Halebî, Hanefî fıkının temel kitaplarından *Muhtasaru'l-Kudûrî, el-Muhtâr, Vikâye* ve *Kenz*'deki meseleleri derlemiş ve eserine *Mülteka'l-ebhur* adını vermiştir.¹⁴

Muhtasar bir metin olan *Vikâye*'nin ders kitabı olarak özellikle Osmanlı medreselerinde okutulmasından dolayı gerek yurt dışında, gerekse yurt içinde çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır. Otuzu aşkın nüsha ile en çok Ankara Milli Kütüphane'de bulunmakta olup onu, on beşi aşkın nüsha ile İstanbul Süleymaniye takip etmektedir. Diğer halk ve yazma eser kütüphanelerinde ise, kırkı aşkın nüsha mevcut olup, tümünde seksenden fazla nüsha bulunmaktadır. Yurt dışında ise, Suudi Arabistan başta olmak üzere, Mısır, Fransa ve Vatikan gibi ülkelerin kütüphanelerinde de yazma nüshaları mevcuttur. Şuana kadar yazma olan *Vikâye*, tarafımızca tahkik edilmiş olup, ilim dünyasının istifadesine sunulmuştur. Hanefî literatüründe büyük bir öneme sahip olan bu eser, çok sayıda şerh, hâşiye, ta'lik, ihtisâr, risâle, reddiye ve tercüme türünde eserlere konu olmuş ve hakkında akademik çalışmalar yapılmıştır.

İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4 (1986), s. 381; Ahmet Özel, "Fıkıh", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XIII, 15-16; Recep Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, Arasta Yayınları, Bursa 2001, s. 50, 313, 347; Recep Cici, "Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, 5 (2005), s. 215; Muhittin Eliaçık, "Vikâyetü'r-rivâye'nin Türkçe Tercümeleri ve Şemsi Paşa'nın Manzum Tercümesi", *Diyanet İlmî Dergi*, 1 (2011), s. 114-120.

¹² "**Birinci merhalede**; resmen bir mezhep benimsenmiş, **ikinci merhalede**; mezhep hükümleri ihtiyârî olarak bir araya getirilmiş ve **üçüncü merhalede**; bir mezhep resmen tedvin edilmiştir." Bu merhaleler hakkında geniş bilgi için bk. Mahmasânî, "İslam Hukuku'nun Tedvini", s. 318-328.

¹³ Mahmasânî, "İslam Hukuku'nun Tedvini II", s. 381.

¹⁴ bk. Mahmasânî, "İslam Hukuku'nun Tedvini", s. 322; Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1989, C. I, s. 115-117.

2. Vikâye Üzerine Yapılan Çalışmalar

Hanefî literatüründe önemli bir yeri olan, Osmanlı ve diğer coğrafyalarda ders ve fetva kaynağı olarak kullanılan *Vikâye*, başta şerh ve hâşiye olmak üzere ta'lik, ihtisâr, risâle, reddiye ve tercüme gibi birçok çalışmaya konu olmuştur.

a. Şerh ve Hâşiyeleri

Şerhu'l-Vikâye li Sadrişşeria: Burhânüşşeria'nın torunu Sadruşşeria tarafından kaleme alınan bu eser, *Münteha'n-Nükâye 'alâ Şerhi'l-Vikâye* olarak Salâh Muhammed Ebü'l-Hâc tarafından tahkik edilerek Amman'da Müessesetü'l-Verrâk'da iki cilt halinde beş cüz olarak basılmıştır. *Şerhu'l-Vikâye* üzerine hukukçular tarafından *Hâşiye 'ala Şerhi'l-Vikâye* adında eserler yazılmıştır. Kütüphane kayıtlarında altmış aşkın hâşiye nüshası mevcuttur.

Şerhu'l-Vikâyeli'bni Melek: "İbn Melek" ya da "Ferişteoğlu" diye meşhur olan İzzeddin Abdullatif b. Abdilaziz b. Melek (ö. 797/1395) tarafından kaleme alınmıştır. Matbu olmayan bu eserin yazma nüshaları, birçok kütüphanede mevcuttur.¹⁵

el-İnâye fi Şerhi'l-Vikâye: "Alâeddin Esved" veya "Kara Hoca" lâkabıyla bilinen Alâeddin b. Ömer (ö. 800/1397) tarafından kaleme alınan bir şerhtir. Halen yazma olan bu şerhin nüshaları, kütüphanelerde kayıtlıdır.¹⁶

el-İnâye fi Şerhi'l-Vikâye: Tokat yakınlarında bir yer olan Kumenât (Gümenek)'li Seyyid Hasan Kumenâtî (ö. 840/1436) tarafından yazılan bir eserdir. Yazma halinde bulunan bu eserin nüshaları, kütüphanelerde mevcuttur.¹⁷

¹⁵ Kütüphane kayıtları için bk. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 1075, Ankara Milli Kütüphane 50 Damad 388, Atf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi 34 Atf 952, İstanbul Millet Kütüphanesi 34 Fe 857/3, Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi 22 Sel 4598 vd.

¹⁶ Kütüphane kayıtları için bk. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 05 Ba 333, Konya Bölge Yazma Eser Kütüphanesi 15 Hk 2058 ve Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Ak Ze 543.

¹⁷ Kütüphane kayıtları için bk. Amasya İl Halk Kütüphanesi 05 Ba 295 ve Ankara Milli Kütüphane 26 Hk 49.

Şerhu'l-Vikâye li Musannifek: “Musannifek” lâkabıyla meşhur olan Ali b. Muhyuddîn eş-Şahrudî'nin (ö. 875/1470) bir çalışmasıdır. Yazma olan bu serhin nüshaları, kütüphanelerde kayıtlıdır.¹⁸

Şerhu'l-Vikâye li Şeyhzâde: “Şeyhzâde” lâkabıyla meşhur olan Mahmûd Çelebî (ö. 950/1543) tarafından iki cilt olarak telif edilmiştir. Yazma olan bu eserin nüshaları, kütüphanelerde mevcuttur.¹⁹

b. Ta'lik ve Risâleleri

Ta'lika 'alâ babî's-şehid mine'l-Hidâye ve'l-Vikâye: “İbnü'l-Meddâs”, “Hüsâm Çelebî” veya “Nalbantzâde” diye meşhur olan Hüsâmuddîn et-Tokâdî'ye (ö. 860/1456) aittir.

Ta'lika 'alâ kavli sahibi'l-Vikâye hilâfen li Züfer: İbn Kemal Paşa'nın (ö. 940/1534) eseridir.

Ta'lika 'ala'l-Vikâye: Fenârîzâde Muhyuddîn Muhammed b. Ali b. Yûsuf tarafından kaleme alınmıştır.

Risâle fi bâbî's-şehâde mine'l-Vikâye: Yahya b. Zekeriyâ'ya aittir.

Risâle fi beyân-ı huyâru's-şart ale'l-Vikâye: Yunus el-Hâcc'a aittir.

Risâle fi izâhi kavli'l-Vikâye fi bâbî'l-'itk, İbnü's-Sâiğ Seriyuddîn Muhammed b. İbrahim ed-Darurî tarafından kaleme alınmıştır.²⁰

¹⁸ Kütüphane kayıtları için bk. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi Ba 985/3 ve Ba 985/2, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi 34 Fa 555, İstanbul Millet Kütüphanesi 34 Fe 862 ve 34 Fe 863.

¹⁹ Kütüphane kayıtları için bk. Atf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi 34 Atf 954, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi 34 Fa 615 ve 34 Fa 616. Diğer serhler, kütüphane kayıtları ve bununla ilgili geniş bilgi için bk. Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, s. 69-264; Cici, “Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları”, s. 221; Murteza Bedir, “Vikâyetü'r-Rivâye”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XLIII, s. 107; Salâh Muhammed Ebü'l-Hâc, *Münteha'n-Nükâye 'alâ Şerhi'l-Vikâye* (mukaddime), Müessesetü'l-Verrâk, Amman 2006, I, 49-50.

²⁰ Kütüphane kayıtları için bk. Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi 34 Nk 2148/2 ve Ankara Milli Kütüphane 18 Hk 510/1. Diğer ta'lik ve risâleler hakkında geniş bilgi için bk. Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, s. 314, 331; Bedir, “Vikâyetü'r-rivâye”, *DİA*, XLIII, 107.

c. Muhtasarları

Vikâye, kendisi muhtasar bir metin olmakla beraber ihtisâr da edilmiştir. Bu alanda bilinen ilk ve tek çalışma; -*Vikâye*'nin de aynı zamanda şârihi olan-torunu Sadruşşerîa tarafından *en-Nükâye/Muhtasaru'l-Vikâye* adıyla kaleme alınmıştır. Kütüphane kayıtlarında onu aşkın nüshası bulunan *en-Nükâye*, Najib Muhsin Shakır tarafından tahkik edilmiştir.²¹ *Vikâye*'nin bilinen tek muhtasarı olan *en-Nükâye* üzerine de farklı türde birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan Alî el-Kârî'nin *Fethu bâbi'l-'inâye bi şerhi'n-Nükâye* adlı eseri tahkik edilerek üç cilt halinde basılmıştır.²²

d. Reddiyeleri

Vikâye üzerine -bize ulaşan- tek reddiye niteliğindeki eser, *el-Îzâh fî şerhi'l-Islâh*'tır. Bu eser, Osmanlı âlimlerinden İbn Kemal Paşa veya Kemalpaşazâde diye meşhur olan Şeyhülislam Ahmed b. Süleyman b. Kemal Paşa (ö. 940/1534) tarafından telif edilmiştir. Söz konusu reddiye, Abdullâh Dâvûd Halef el-Muhammedî ve Mahmûd Şemsuddîn Emîr el-Hazâ'î tarafında tahkik edilerek Beyrut'ta Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye'de iki cilt olarak basılmıştır. Kemalpaşazâde'nin bu eseri üzerine de Birgivi (ö. 981/1573), *Risâle fî reddi'l-Islâhve'l-Îzâh* adlı bir reddiye yazmıştır. Bu reddiye, kitabın sadece Tahâret bahisleri ile alakalıdır. Tahâret bölümünün isimlendirilmesinden, "Maddî Pisliklerin Temizlenmesi"ne kadar on bir ana başlık ve bu başlıkların alt başlıklarında *Vikâye*'nin yazarı Burhânüşşerîa ve şerh eden torunu Sadruşşerîa'yı eleştiren Kemalpaşazâde'yi eleştirmiş ve görüşlerini reddederek cevaplar vermiştir. Birgivi sadece Kemalpaşazâde'nin *Vikâye*'ye yaptığı itirazlara cevap vermekle kalmaz, verdiği bilgilere de eleştiriler getirmiştir.

²¹ Kütüphane kayıtları ve geniş bilgi için bk. Ankara Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 1441/5, Konya Bölge Yazma Eser Kütüphanesi 42 Kon 2578, Atf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi 34 Atf 2200/2, Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi 34 Nk 129/1 vd.; Najib Muhsin Shakır, *Sadru's-Serî'a es-Sânî'nin_en-Nukâye Adlı Eserinin Tahkiki* (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Bursa, 2014, s. 29-30.

²² Nûruddîn Ebü'l-Hasan Alî b. Sultan Muhammed el-Herevî el-Kârî, *Fethu bâbi'l-'inâye bi şerhi'n-Nükâye*, Dâru'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, Beyrut 1997; Geniş bilgi için bk. Recep Cici, "Osmanlı Hukuk Düşüncesini Etkileyen Başlıca Kaynaklar", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1999), s. 225-227; Cici, "Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları", s. 221.

e. Tercümelere

Vikâye Arapça yazılmış ve daha sonra Türkçe'ye birçok tercümesi yapılmıştır. Devletoğlu Yûsuf el-Balikesîrî'ye, Kurt Efendî'ye, Abdulcemil b. Muhammed b. Muhammed es-Sâfî'ye, Ömer b. Muharrem'e ve Üsküdârî Kasım b. Süleyman'a ait beş tane *Vikâye* tercümesi günümüze ulaşmıştır. Bunlardan es-Sâfî'nin *Menâfi'u'l-Müslimîn* adlı tercümesi Farsça; diğer dördü ise, Osmanlıca olup, kütüphane kayıtlarında yetmiş aşkın nüshası bulunmaktadır. Bunların en önemlileri, Devletoğlu Yûsuf ve Kurt Efendî'nin tercümeleridir.²³

Doğum ve ölüm tarihleri kesin olmamakla beraber, II. Murad döneminde yaşadığı bilinen Devletoğlu Yusuf, *Vikâye*'yi şiirsel bir şekilde tercüme ederek Osmanlı Türk okuyucusuna kazandırmıştır. Bu hukukçu, II. Murad'a ithafen kaleme aldığı bu tercümeyle 827/1423'te başlayarak 828'de tamamlamıştır. *Vikâye*'nin Anadolu sahasında yapılmış en önemli tercümesi olan bu eser, Türkçe'de ilk manzum fıkıh kitapları arasında yerini almış, hem İslam Hukuku alanına, hem de Türkçe'ye katkıda bulunmuştur. Kütüphanelerde otuza yakın nüshası bulunan bu tercüme, 6970 beyit halinde olup, *Vikâyenâme* olarak adlandırılmıştır.²⁴

Asıl adı, Muhammed b. Ömer er-Rûmî (ö. 996/1588) olan bu müellif, Kurt Efendi diye meşhur olmuştur. Sahn-ı seman medresesinde müderris yardımcılığına yükselmiş olan müellifin, pek çok eseri bulunmaktadır. Kaleme aldığı eserlerden biri de *Vikâye* tercümesidir. Yurt içi ve dışında birçok nüshası bulunan bu eser, nesir halinde olup, önce metin yazılmış sonra da direkt olarak çevirisi yapılarak gerektiğinde açıklamalar yapılmıştır.²⁵

---

²³ Kütüphane kayıtları için bk. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 1493/1, Konya Bölge Yazma Eser Kütüphanesi 32 Hk 1840/2, Ankara Milli Kütüphane 60 Hk 1731 vd. Diğer tercümelere ve geniş bilgi için bk. Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, s. 142, 143; Eliaçık, "Vikâyetü'r-rivâye'nin Türkçe Tercümelere", s. 117-120.

²⁴ Geniş bilgi için bk. Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, s. 142-145; Eliaçık, "Vikâyetü'r-rivâye'nin Türkçe Tercümelere", s. 117.

²⁵ Geniş bilgi için bk. Eliaçık, "Vikâyetü'r-rivâye'nin Türkçe Tercümelere", s. 118.

C. Şekil Özellikleri

1. İzlediği Yöntem

Müellif, eserin adından anlaşılacağı gibi Merğınâni'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye* adlı eserindeki meseleleri delilleri olmaksızın seçerek özetlemek suretiyle derlemiştir. Bu çalışma, *el-Hidâye*'nin metni olan *Bidâyetü'l-mübtedî*'nin şerhi ve *el-Hidâye*'nin muhtasarı niteliğindedir. Müellif, öncelikle *Bidâye*'nin metnini kendi ifadeleriyle yaptığı değişiklikler yanında *el-Hidâye*'den yaptığı alıntılarla konuyu derlemektedir.

2. Dil ve Üslûp Özellikleri

Muhtasar metinlerde olduğu gibi *Vikâye*, konuyu açıklamaktan ziyade mezhep doktrinini ezberletme maksadıyla telif edildiği için anlaşılması zor bir üslûba sahiptir. Çoğu zaman hemen anlaşılmamakta, ancak bir fikhî altyapı ya da şerh yardımıyla açıklığa kavuşmaktadır. Karmaşık ve birçok takdiri gerektiren bu şekildeki ihtisâr metodu yaklaşımı, müteahhirin dönemine ait bir özellik olarak göze çarpmaktadır.²⁶

Kendine özgü bir metodu olan *Vikâye*'de müellif, *el-Hidâye*'nin uzun olan cümlelerinin anlamını kapsayacak tarzda kısaltmış, ayrıntılı bir şekilde işlenen meseleleri kısa ibarelere dönüştürerek ifade etmiştir. İbarelerinde *el-Hidâye* ile örtüşmeyi sağlamaya çalışırken, amaç ve lafzın birbirine uygunluk arz etmesi için yoğun bir çaba sarf etmiştir. Zira bu cümlelerin terkinde aynı manayı verecek kısa ifadeleri kullanmak maharet ister. Bunun için de müellif, atıf ve zamirler kullanarak ihtisâr etmede başarılı olmuştur. Ayrıca eserin dili Arapça olmakla beraber nadir de olsa, konu izah edilirken gündelik hayattan Farsça cümleler de kullanılmıştır. Bunun sebebi, ya müellifin ana dilinin Farsça olması, ya da bulunduğu bölgede Farsça'nın etkin olmasındandır. *Vikâye*'nin genel özellikleri bunlar olup, ayrıntılar aşağıdaki başlıklarda incelenecektir:

a. Cümle Yapısı

Vikâye'deki konular, daha çok isim ve fiil cümleleriyle izah edilmiş, mesele ile ilgili örnekler ise, genel olarak şart cümleleriyle verilmiştir. Emir ve soru cümlelerine pek rastlanmayan ibarede fiil, genellikle muzari olarak geniş zaman kipinde ifade edilmiştir. Kitabın muhtasar olması sebebiyle

²⁶ Bk. Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 6b, 10a, 13b vd.

cümle-i mu'tariza/ara cümlelerle konu izah edilerek takdim ve tehirler yapılmış, zâhir (açık) isimlerden ziyade kısa olsun diye zamirler kullanılmıştır. Bu husus Arapça gramerini bilmeyenler açısından bir zorluk olarak görülse de müzekker-müennes zamirin mercii açısından kolayca anlaşılabilir. Örneğin Bâbu'l-Hayz ve'n-Nifâs başlığında; “ يمنع الصلاة والصوم، = Hayız, namaz ve oruca engeldir. O kaza edilir; o ise, kaza edilmez”²⁷ ibaresi yer alır. Burada هو ve هي zamiri, Türkçe'de üçüncü tekil şahıs olarak “o” manasında olup, bir anlam karışıklığına sebep verdiği düşünülse de, هو zamiri ile müzekker (eril) bir kelime olan الصوم (oruç); هي zamiri ile ise, müennes (dişil) bir kelime olan الصلاة (namaz) kastedilmiştir. Buna göre ibarenin tam anlamı şöyledir: “Oruç kaza edilir; ancak namaz kaza edilmez.”

Görüldüğü gibi kısa olan bu ibareleri çözmek için belli düzeyde Arapça gramer alt yapısının olması gerekir. Aksi takdirde zamirlerin mercileri bilinmeyip büsbütün bir anlam karışıklığına sebep olacak ve müellifin neyi kastettiği anlaşılmayacaktır. Ayrıca ibarelerde bağlaçlarla yapılan atıflar çokça kullanılmaktadır. Bunun muzaf (tamlanan) üzerine mi, yoksa muzafun ileyh (tamlayan) üzerine mi yapıldığı ancak mana ve irap açısından bilenebilecek bir husustur. Arapça grameri iyi bilinmediği takdirde bunun anlaşılması güç olacaktır. Örneğin Kitâbu't-Tahâret konusunda abdestin farzları sayılırken; “ ومسحُ رِيعِ الرَّأْسِ وَاللَّحْيَةِ = Başın dörtte birini ve sakalı mesh etmek/başın ve sakalın dörtte birini mesh etmek”²⁸ ibaresi yer alır. Burada اللحية (sakal) kelimesi mecrûr (esre) olarak, kendisi de mecrûr olan muzafun ileyh الرأس (baş) kelimesine atıf yapılabileceği gibi, -kendisinden sonraki kelimeye muzaf, kendisinden önceki kelimeye muzafun ileyh olan- mecrûr رِيع (dörtte bir) kelimesine de atıf yapmaya uygundur. Bu durumda ilk yoruma göre tercümesi, “başın ve sakalın dörtte birini mesh etmek”; ikincisine göre ise, “başın dörtte birini ve sakalı mesh etmek” şeklinde olması mümkündür.

İbarenin bu iki tarzda da anlaşılmaya uygun bir formatta yazılması, bir yönüyle mana karışıklığına sebep olması şeklinde düşünülebileceği gibi, sakalın tümünü ya da dörtte birini mesh etme gerekliliği ile ilgili iki farklı görüşe işaret edilmiş de olabilir. Zira Ebû Hanîfe sakalla örtülü olan deriyi başa kıyas ederek dörtte birinin mesh edilmesini yeterli görürken; Ebû Yûsuf (ö. 182/798), sakal olmaması halinde altındaki derinin yıkanması gerektiğine göre, sakalla örtülü olduğunda da tümünün mesh edilmesini gerektiğini benimsemiştir.²⁹ Müellifin, eserinde bu iki yorumu kapsayacak şekilde bir

²⁷ Burhânüşşerîa, Vikâye, vr. 4b.

²⁸ Burhânüşşerîa, Vikâye, vr. 2b.

²⁹ Bk. Sadruşşerîa, Şerhu'l-Vikâye, I, 15.

ibareyle maksadını ifade etmesi, Arap diline olan vukufiyetini ve Arapça'yı çok iyi kullandığını gösterir.

b. Seçtiği Örnekler

Özellikle muâmelât bölümünde Arapça'da sıklıkla kullanılan "Zeyd" ve "Amr" gibi özel isimlere yer verilerek konular izah edilmeye çalışılmaktadır.³⁰ Meselenin vaz'ından sonra da gündelik hayatta kullanılan cümlelerle konu pekiştirilmektedir. Bu örneklerin yanı sıra, bölgenin/yazarın dili olması hasebiyle Farsça örneklerin de verildiği müşahede edilmektedir. Mesela bir kişi karısını boşarken; "كل حل علي حرام = Her helal olan bana haramdır"³¹ şeklinde; Arapça olan cümlenin peşinden; "هرچه بدست راست کیرم بروی = Elimin tuttuğu her şey bana haramdır"³² tarzında Farsça cümlesini kullanarak örfe göre talâkın gerçekleşeceğini belirtmiştir.³³

c. Konuyu Tarif Etmesi

Vikâye, muhtasar bir metin olduğundan konuyla ilgili detaylı tarifler verilmemiştir. Yine de kelimenin lügavî/sözlük anlamı zikredilmeden kimi zaman ıstılahî/terim manası ifade edilmiştir. Tanımını yapmadığı kavramlarda daha çok formel boyutunu ifade ederek konunun rükünlerini ve uygulanışını belirtmiştir. **Kitâbu'ş-Şirket**'te konunun kısımları ve bunlarla ilgili verdiği bilgiye dair şu örnek verilebilir: O (ortaklık), iki kısımdır: (1) Mülk ortaklığı; o, iki kişinin bir aynı mülk edinmesidir (...). (2) Akit ortaklığı; rüknü, icap ve kabuldür (...). O da dört vecihtir: (a) Mufâvaza; mal, tasarruf ve borç olarak eşit olan iki kişinin ortaklığıdır (...). (b) 'Înân; bütün ticaret veya çeşitlerinde ortaklıktır (...). (c) Sanâi ve Tâkabbül; iki sanatkârın ortak olmasıdır (...). (d) Vücûh; mal olmaksızın iki kişinin ortak olmasıdır."³⁴

3. Hacmi ve Tertibi

Vikâye, hacim olarak küçük olmakla beraber, kısa cümlelerle neredeyse bütün fûrû meseleleri kapsayan muhtasar bir telifdir. *Bidâye'*den daha geniş olup, *el-Hidâye'*nin dörtte biri kadardır. Tasnif ve içerik olarak da bu iki

³⁰ Bk. Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 63b, 72b, 109b, 115b vd.

³¹ Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 36a.

³² Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 36a.

³³ Diğer Farsça örnekler için bk. Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 39a, 65a-b.

³⁴ Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 56b, 57a.

kitaba göre düzenlenmiştir. Çoğu zaman teferruata inmeden bir talebenin beraberinde taşıyabileceği bir el kitabı hacmindedir. Müellif, eserinin mukaddimesinde, ihtisâr için meselelerin işlenişindeki intizam ve en sahil görüşleri içermesi sebebiyle *el-Hidâye*'yi tercih ettiğini ifade eder. İhtilâflı meselelerde tercih ettiği görüşleri almış ve bundan dolayı, bazı ana ve alt başlıklar işlenmemiştir. Her ne kadar *Vikâye*, tertip açısından *el-Hidâye* ile paralellik arz ediyorsa da, sadece metin ihtisâr edilmemiş, aynı zamanda başlıklarda da bazı tasarruflarda bulunulmuştur. Gerekli değişiklikler yapılarak bazı başlıklar birleştirilmiş ve kimi zaman da ana başlıklar alt başlıklara dönüştürülmüştür. Örneğin *el-Hidâye*'de ayrı ayrı olan "Kitâbu'ş-Şehâde" ve "Kitâbu'r-Rücû' anî'ş-Şehâde", *Vikâye*'de "Kitâbu'ş-Şehâde ve'r-Rücû' 'anha" olarak tek bir başlık altında cem edilmiştir.

İki eserin başında kaleme alınan mukaddime dışında *el-Hidâye*, 57 kitap, 154 bap, 112 fasıl ve 7 mesâil-i şettâ (muhtelif meseleler) iken *Vikâye*'de bu başlıklar azaltılarak 56 kitap, 104 bap, 24 fasıl ve 3 mesâil-i şettâyâ düşürülmüştür. *Vikâye*'de bulunan 56 kitabın ana başlık ve sıralaması şöyledir:

(1) Tahâret, (2) Salât, (3) Zekât, (4) Savm, (5) Hac, (6) Nikâh, (7) Radâ', (8) Talâk, (9) 'Îtâk, (10) Eymân, (11) Hudûd, (12) Sirkat, (13) Cihâd, (14) Lakît, (15) Lukata, (16) Âbık, (17) Mefkûd, (18) Şirket, (19) Vakf, (20) Bey', (21) Sarf, (22) Kefâlet, (23) Havâle, (24) Kadâ', (25) Şehâdât ve Rücû' 'anhâ, (26) Vekâlet, (27) Da'vâ, (28) İkrâr, (29) Sulh, (30) Mudârebe, (31) Vedî'a, (32) 'Âriyet, (33) Hibe, (34) İcâre, (35) Mükâteb, (36) Velâ', (37) İkrâh, (38) Hacr, (39) Me'zûn, (40) Ğasb, (41) Şuf'a, (42) Kismet, (43) Müzâra'at, (44) Mûsâkat, (45) Zebâih, (46) Udhiye, (47) Kerâhiyet, (48) İhyâu'l-Mevât, (49) Eşribe, (50) Sayd, (51) Rehn, (52) Cinâyât, (53) Diyât, (54) Me'âkil, (55) Vesâyâ, (56) Hünsâ.

Diğer bütün fıkıh kitapları gibi *Vikâye* de ibâdât, muâmelât ve ukûbât olarak üç ana bölümden oluşmaktadır. Esere, ibâdât mevzularının ilk beş kitabı olan; tahâret, salât, zekât, savm ve hac başlıklarıyla başlanılmış, bunlardan sonra talâk konusuyla devam edilerek diğer başlık ve konular, karışık olarak işlenmiş ve daha çok muâmelât konularına yer verilmiştir. Kendi dışındaki diğer metinlerin tümünde olup da sadece *el-Hidâye*'de olmadığı gibi- *Vikâye*'de de işlenmeyen tek konu Kitâbu'l-Ferâiz'dir. Ancak hem *el-Hidâye*, hem de muhtasarı *Vikâye*'de talâk, kadâ', sulh ve vesâyâ kitaplarında dağınık bir şekilde miras konularına değinildiği müşahede edilmektedir. Diğer muhtasar metinlerle kıyaslandığında *Vikâye*'nin başlık tertiplerinin farklı olduğu anlaşılmakta, bunlardan en çok benzerlik arz eden eserin *Kenz* olduğu görülmektedir.

4. Diğer Özellikleri

Kendine özgü bir yöntemle kaleme alınan *Vikâye'*nin yukarıda zikredilen şekil özelliklerinin yanı sıra, burada metin ve vaz edilen mesele, tercih edilen kavramlar ve diğer teliflerden farklı kendine has ifadeler gibi hususiyetleri de belirtmek, eserin tanıtımı açısından yararlı olacaktır.

a. Metin Yapısı ve Meselenin Vaz' Edilmesi

*Vikâye'*de öncelikle konuyla ilgili genel hususlar belirtilmiş, daha sonra da bu meselelerle ilgili açıklamaya geçilmiştir. Bu, meselenin vaz'ında son derece önemlidir. Zira önce mesele temel olarak ifade edilip, sonraki cümlelerde geçen kayıtlar hem bir ayrıntı, hem de diğer görüş ve mezheplere yönelik bir reddiyeye matuftur. Yapılması gereken yükümlülüklerden sonra, yapılmaması gereken menhiyatlar sıralanır. Bununla ilgili istisna harfi لَا ya da olumsuzluk harfi olan لَا zikredilerek önceki konulara atıflarda bulunulur. Kimi zaman da mesele, ara cümlelerle izah edilmeye çalışılmıştır. Örneğin mest üzerine mesh ile ilgili hükümleri belirttikten sonra cümlede sonunda olumsuz bir bağlaç olan لَا ile üzerine mesh edilmeyecekleri şu şekilde sıralamıştır: “ لا على عمامة وقلنسوة وبرقع وقتنازين = (Mesh,) (...) sarık, başlık/takke, burka ve eldiven üzerine olmaz.”³⁵

Konuda belirtilen mesele, teklifi hükümler sırasına göre farz, vacip, sünnet, mendup, mekruh ve haram olarak zikredilmiştir. Örneğin; Bâbu Sıfatı's-Salât başlığı altında namazın sırasıyla farzları, vacipleri, sünnetleri ve mendupları şöyle belirtilmiştir: Namazın farzları; tahrim, kıyam, kıraat, (...). Vacipleri; Fatih ve zamm-ı sure okumak (...). Bu ikisinin dışındakiler ya sünnet, ya da menduptur.”³⁶

b. Vikâye'de Sıkça Kullanılan Bazı Özel Kelimeler

Muhtasar olma özelliğinden dolayı, eserde zamirler yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Kimi zaman kendisinden önceki kelimeye râci olarak, kimi zaman da bir fakihin görüşünü ifade etmek için ihtisâren verilmiştir. Bu zamirler, cinsiyet (müzekker/müennes) ve nicelik (müfret/tesniye/cem') olarak farklı şekillerde kullanılmış ve böylelikle mercii bulmakta bazen güçlük yaşanmıştır. Kendinden önceki kelimeye cinsiyet ve nicelik olarak göstermesi Arapça kurallarla bulunması mümkün olmakla beraber,

³⁵ Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 4a.

³⁶ Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 7a.

görüşünü tercih ettiği kişi/kişilerin kim olduğu ile ilgili olarak özel kalıplar kullanılmıştır. Bunlar; “هما = ikisi” gibi tek başına zamir veya “قالوا/قالا = ikisi dedi/onlar dediler” gibi fiil ve “عندهما = ikisine göre”³⁷ gibi zarf ile beraber zikredilmiştir. “هنا = burada” ve “ثمة = orada”³⁸ gibi mekân/zaman için işaret zamirleri de kullanılmıştır.

Ayrıca bunun yanında isimlerini zikretmeksizin “المشايع = meşâyih/büyük âlimler” ve “المتأخرون / المتأخرين = müteahhirîn/sonrakiler”³⁹ gibi kelimeler de kullanılmıştır. Buradaki zamir, işaret zamirleri ve belli anlamlarda kullanılan tabirler şöyle açıklanabilir: “قالا”⁴⁰ olarak kullanılan tesniye (ikil) lafızlar, Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) iki talebesi İmâm Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve İmâm Muhammed (ö. 189/804) için kullanılmıştır.⁴¹ ve “قال مشائخنا”⁴² cümleleriyle belli bir mekân ve zamanda yaşayan Hanefî fukahası kastedilmiştir. Zira bu tür ifadeler, mezhep içi ihtilaflı olan hususlarda bölgesel görüş ayrılıkları için kullanılmıştır.⁴³ “المتأخرون / المتأخرين”⁴⁴ lafızları ile de Hanefî mezhebinin son dönem âlimler ifade edilmiştir. “هنا” yakın mekân ism-i işaretiyle özelde kendi topraklarını ya da genelde İslam vatanını ifade etmek için kullanılırken; uzak mekân için kullanılan ism-i işaret ve zamirle beraber “دارهم = yurtları/toprakları”⁴⁵ ile belirtilen yerler, İslam'ın hâkim olmadığı ve aralarında bir barış olmayan savaş toprakları için zikredilmiştir.

D. Muhteva Özellikleri

1. Vikâye'nin Kaynakları

Muhtasar bir metin olan *Vikâye*, her eser gibi müellife göre belli esaslar dâhilinde ve sınırlı kaynaklara dayanarak ihtisâr edilmiştir. *Vikâye*, muhtasar bir metin olduğu için usûle dair herhangi bir kaynağın ismi açıkça

³⁷ Bk. Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 69b, 72a, 94a, 116a vd.

³⁸ Bk. Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 31b, 52b vd.

³⁹ Bk. Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 14b, 70b vd.

⁴⁰ Bk. Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 69b, 72a, 116a vd.

⁴¹ Bk. Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 69b.

⁴² Bk. Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 14b.

⁴³ Bk. Sadruşşerîa, *Şerhu'l-Vikâye*, I, 190-191; Ekmeluddîn Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Bâbertî (ö. 786/1384), *el-'Înâye şerhu'l-Hidâye*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2007, I, 492-493; Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-'inâye*, I, 448-449, II, 353.

⁴⁴ Bk. Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 6b, 14a, 27b, 70b.

⁴⁵ Bk. Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 52b, 53a vd.

zikredilmemiştir. Eserin adından da anlaşılacağı üzere, *Vikâye*'nin en temel fûrû kaynağı *el-Hidâye* olmakla beraber, başka eserlere de atıfta bulunulmuş ve onlardan yararlanılmıştır. Burada *el-Hidâye*'den başlanarak diğer kaynaklar üzerinde kısaca durulacaktır.

a. el-Hidâye

Müellif, ihtisâr etmeye uygun *el-Hidâye* gibi değerli bir kitap bulmadığını, bundan dolayı en doğru ve tercihleri içeren ve delilleri olmaksızın kitapta bulunan bütün meseleleri kapsayıcı nitelikte telif ederek *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâilî'l-Hidâye* diye isimlendirdiğini belirtmektedir.⁴⁶ *Vikâye*'nin mukaddimesinden de anlaşılacağı gibi, eserin telifinde bazı fetva ve örneklendirmeler dışında temel kaynak *el-Hidâye*'dir. Ancak müellif, *el-Hidâye*'nin metni olan *Bidâyetü'l-mübtedî*'den daha çok istifade etmekle beraber, eserinde bu iki kaynağı zikretmemiş, sadece mukaddimedede *el-Hidâye*'nin ismini vermiştir.⁴⁷ Merğînânî, *el-Câmi'u's-sağîr* ile *el-Muhtasar*'ı derleyerek *Bidâyetü'l-mübtedî*'yi kaleme aldığına göre,⁴⁸ bütün bu eserler de dolaylı olarak *Vikâye*'nin kaynağını oluşturmaktadır.

b. Fetâvâ Kâdîhân

Müellif, Kitâbu'n-Nikâh'ın Bâbu'l-Velî ve'l-Küfv başlığı altında fetvasının esas alınmasıyla ilgili olarak Kâdîhân'ın (ö. 592/1196) eseri *Fetâvâ Kâdîhân*'ı zikretmektedir.⁴⁹ Ancak şu husus belirtilmelidir ki, Merğînânî (ö. 593/1197) ve Kâdîhân çağdaş olmakla beraber *Fetâvâ Kâdîhân*'ın *el-Hidâye*'de geçmemesi dikkat çekicidir. Bu durum, *el-Hidâye* dışında başka eserlerin de *Vikâye*'ye kaynaklık ettiğine dair en somut delillerden biri olduğunu göstermektedir. Ayrıca Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Züfer b. el-Hüzeyl (ö. 158/775), Ebû Yûsuf (ö. 182/798), Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805), Hasan b. Ziyâd (ö. 204/819), Ebû Leys es-Semerkândî (ö. 373/983), Ebû Bekr el-Fazlî (ö. 381/991) ve Serahsî (ö. 490/1097) adlı fakihlerin kitapları belirtilmeksizin görüşleriyle ilgili olarak isimleri zikredilmiştir. Müellif, bazen de eser ve eserin sahibini belirtmeksizin-*el-Hidâye* dışındaki bir görüşü ifade etmek için-Hanefî mezhebinde en sahih görüş olan "zâhiru'r-rivâye"yi, *Vikâye*'nin dört yerinde zikretmiştir.⁵⁰ Bütün bunlar *Vikâye*'nin tek kaynağının *el-Hidâye*

⁴⁶ Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 2b.

⁴⁷ Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 2a.

⁴⁸ Bk. Cengiz Kallek, "el-Hidâye", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XVII, s. 471.

⁴⁹ Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 26b.

⁵⁰ Bk. Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 19b, 29a, 84b, 100b.

olmadığını, bunun yanında *Fetâvâ Kâdîhân* gibi ismi zikredilen veya adı zikredilmeyen diğer fakih ve eserlerinden de istifade edildiği anlaşılmaktadır.

2. Delillere Yer Verilmesi

Her eserde içtihat oluşturulurken veya başka bir içtihat dikkate alındığında referans alınan deliller olduğu gibi, muhtasar bir metin olan *Vikâye*'nin de dayandığı belli başlı edille-i şeriyyesi vardır. Ancak bu eserde Kitap, Sünnet, İcmâ, İstihsân ve Örf gibi delillerle ilgili az sayıda ifadeler bulunmaktadır. Meselâ; kâdı hükümde bulunurken; Kitap, Sünnet, İcmâ ve cumhurun görüşü ile ilgili olarak; “(...) *Kitab'a, Meşhur Sünnet'e, İcmâ'a ve cumhurun icmâ'ına muhâlif olmayacak*”⁵¹ ifadesi ile dört delili zikretmektedir. Bu bilgi de ayrıntılı değil, sadece genel bir ifade olarak kullanılmıştır. Ayrıca eserin mukaddimesinde yazma sebebini ifade ederken *el-Hidâye* gibi üstün özelliklere sahip bir eserin olmadığını ve telif edeceği kitabın bu eserin rivayetleri hakkında olacağını belirten müellif, “öyle bir muhtasar olacak ki bütün meseleleri kapsayan, asah kavilleri ve tercihleri muhtevi ve delillerden hali olacağını”⁵² kaydetmektedir. Bundan dolayı, Kitâbu't-Tahâret'in girişinde; “Ey iman edenler! Namaza kalkacağımız zaman yüzlerinizi (...) yıkayın”⁵³ âyetinin tamamı değil, sadece bu kadarlık kısmı zikredilmiş, bunun dışında Kur'an-ı Kerim'den hiçbir âyet delil olarak kullanılmamıştır. Ancak kitapta müellifin âyetlere açıkça atıfta bulunmaması, hiçbir âyetten yararlanmadığı anlamına gelmez.

Müellifin, konuları serdederken Hadis'lerden mülhem ifadeler kullanması,⁵⁴ dayandığı kaynağı belirtmediği halde Sünnet'ten istifade ettiğini göstermektedir. Ancak Sünnet'ten delil getirerek konu işlenmemekle beraber, mest üzerine mesh ile ilgili olarak; “Mest üzerine mesh etmek Sünnet ile sabittir”⁵⁵ ifadesi ile bunun Sünnet ile sabit olduğunu belirtmiştir. Bazen de Hadis'lerde geçen ifadeleri, Bâbu'l-Müsâfir konusunda olduğu gibi; “Yolcu olan imamın, **'namazlarınızı tamamlayın, ben yolcuyum'**⁵⁶ demesi mendubtur”⁵⁷ şeklinde aynen zikretmiştir. Hz. Peygamber bunu, Mekke

⁵¹ Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 70b, 71a.

⁵² Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 2b.

⁵³ el-Mâide 5/6; Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 2b.

⁵⁴ Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 12b.

⁵⁵ Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 4a.

⁵⁶ Hadis; “يا أهل مكة: أتموا صلاتكم، فإننا قوم سفر = Ey Mekke Ehli! Biz yolcu olan bir topluluğuz. Siz namazlarınızı tam kılın.” şeklindedir. Bk. el-Muvatta', “Salât”, 404.

⁵⁷ Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 12b.

ehline misafir olarak namaz kıldırırken söylemiştir.⁵⁸ Bunun gibi, başka hadislerin metni ya da ondan mülhem ifadeler eserde kullanılmıştır. Bu örneklerden de anlaşıldığı gibi, eserde hadislere açıkça yer verilmiş, Sünnet delil olarak kullanılmıştır.

İcma ise, “إجماعاً = *icmâan*” lafzı ile fer’î bir hükmü ifade etmek için eserin altı yerinde geçmektedir.⁵⁹ Bununla ilgili olarak şu örnek verilebilir: “وانقضاء = العدة من الآخر إجماعاً = İddetin bitişi -icmâan- (ikizlerden) son (olarak doğan çocuk)’la biter.”⁶⁰

Kitap, Sünnet ve İcmâ dışında yararlandığı diğer bir delil ise, istihsândır. Açık bir şekilde belirterek hüküm çıkardığı kaynaklardan biri olan istihsân, sekiz yerde “صح (...) استحساناً (...) = (...) *istihsânen sahihtir*” ve bir yerde de “هو = استحسان = *o istihsândır*”⁶¹ şeklinde toplam dokuz defa belirtilmiştir. Bununla ilgili olarak şu örnek verilebilir: “ولم تجز رابكبا استحساناً = Binek olarak (cenaze namazı kılmak) -istihsânen- caiz değildir.”⁶²

Müellifin kitabında kullandığı Farsça örnekler ile örf deliline işaret etmiştir.⁶³ Her ne kadar örften hareketle, bir hükümde bulunulmamışsa da, kitabın asıl dili Arapça dışında verdiği örnekler, bölgenin ya da hitap ettiği kesim için dikkate aldığı örf kaynağını ifade etmektedir.

3. Mezhep İçi İhtilaflara Yer Verilmesi

Müellifin çoğunlukla Ebû Hanîfe ve İmâmeyn’den oluşan üç fakihin görüşleri doğrultusunda eserini telif ettiği, onların dışındaki fukahâyı nadiren zikrettiği ve diğer mezheplerle ilgili ihtilaflara yer vermediği anlaşılmaktadır. Ancak kullandığı kısa ifadeler, diğer mezheplere bir red/cevap niteliği taşıdığını göstermektedir. Önce konuyu Hanefî fıkhı açısından ifade ederken, kullandığı kayıtlarla diğer mezheplerin görüşlerine de işaret etmektedir. Bununla ilgili şu örneği verebiliriz: Kitâbu’t-Tahâret’e abdesti bozan hususlar tek tek sayıldıktan sonra; “ولا مس الذكر والمرأة = *Cinsel organa ve kadına dokunmak ise, abdesti bozmaz*”⁶⁴ şeklindeki ifadeyle zımnen,

⁵⁸ Burhânüddîn Ebû’l-Hasan Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelil er-Rüşdânî el-Merğînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedâi*, el-Mektebetü’l-Hanifiyye, İstanbul [t.y.], I, 81; Alî el-Kârî, *Fethu bâbi’l-’inâye*, I, 396.

⁵⁹ Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 5a, 18b, 28b, 29a, 74b, 78a.

⁶⁰ Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 5a.

⁶¹ Bk. Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 61a, 71b, 74a, 100a-b, 105b.

⁶² Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 14b.

⁶³ Bk. Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 26a, 36a, 45a vd.

⁶⁴ Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 3a.

Hanefî dışındaki üç mezhebin hilâfına bunlar abdesti bozmaz,⁶⁵ diye anlaşılabilir.

Bu tür örneklere kitapta sıklıkla karşılaşılır. Önce mezhepteki temel görüşü ve yaklaşımı belirttikten sonra, konunun sonuna doğru koyduğu kayıtlarda farklı bir mezhep ve görüşü açıkça belirtmemekle beraber, bu görüşü zımnen reddettiği anlaşılmaktadır.

4. Tercihlere Yer Verilmesi

Diğer mezheplerde de olduğu, Hanefî mezhebini ihtiva eden eserlerde farklı görüşler bulunmaktadır. Bu bir yönüyle içtihatları zenginlik olarak görülebileceği gibi, kimi zaman da belli bir konudaki farklı görüşlerden hareketle, hükümler arasında bir tebâyün nedeniyle en isabetli görüşe varmanın zorluğuyla karşı karşıya kalınabilmektedir. Şüphesiz birçok sebebi bulunan bu husus, Hanefî mezhebinde daha çok ortaya çıkmaktadır. Kimi zaman Ebû Hanîfe ve öğrencilerinden farklı rivayetler aktarılmış, aynı meselede bir rivayete göre farklı, başka bir rivayete göre de farklı bir hüküm verilmiştir. Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve İmâm Muhammed'in (ö. 189/804) ikisi ya da birinin Ebû Hanîfe'ye muhalefet etmesiyle birlikte, ihtilaflar artmıştır. Ebû Hanîfe'nin bazı görüşlerinden rücû etmesi ve bunun bizlere ulaşmaması, ya da önceki görüşün ne olduğunun bilinmemesiyle farklı içtihatları gidilmiştir. Ayrıca bir eseri kaleme alan yazarın kendi dönemine göre bütün içtihatlarından farklı bir görüş ortaya koyması gibi, birçok sebepten ötürü ihtilaf ve tercih konusunu derinleştirmiştir.

Bu ihtilafların mevcudiyeti ile beraber *Vikâye* müellifi, muhtasar bir eser olması hasebiyle çoğu zaman farklı görüşleri belirtmeden fetvaya esas olan görüşü, ya da sahih olan görüşü belirtmekle beraber, kimi zaman görüşünü tercih ettiğini belirtmeksizin muhâlif edeni ya da içtihadını tercih ettiği fakihin ismini açık bir şekilde zikretmiştir. Bunun için de tercihini ifade edecek kavramlar kullanmıştır.

a. Tercihle Kullanılan Kavramlar

Vikâye müellifi, kendine has bir üslûp muvâcehesinde kullandığı lafızlarla eserini kaleme almıştır. Eserde, genellikle ihtilafı olan birkaç görüşten birini

⁶⁵ Bk. Şemsuddîn Muhammed b. el-Hatîb eş-Şirbînî (ö. 977/1570), *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2004, I, 68-70; Bedruddin Simâvî, *Letâifü'l-işârât fi beyâni'l-mesâli'l-hilâfiyyât* (çev. Heyet), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2012, s. 37.

tercih ederek bunun “ به يفتى = onunla fetva verilir” ve “ يفتى اليوم = bugün (bu şekilde) fetva verilir”⁶⁶ gibi tabirler kullanarak delil ya da dönemle ilgili olarak kendisinin veya başkasının tercihinin belirtmiştir. Bununla beraber müellif, delil açısından birkaç görüşten yaptığı tercihler için “ أصح = en sahih/en geçerli (görüş)”, “ في الأصح = en sahih/en geçerli (görüş)’inde” ve “ صحيح = sahih/geçerli (görüş)”⁶⁷ gibi ifadeler kullanmıştır. Ayrıca tercihi ifade etmek için “ يعتبر = muteber sayılır” ve “ هو المختار = tercih edilen budur”⁶⁸ gibi tabirlerle de en uygun olanı; ayrıca istihsâna dayanan görüş için “ استحسانا = istihsânen”⁶⁹ lafzını kullanmıştır.

“ أحب = en sevimli” ile “ يستحب = müstehab” gibi tabirler tercihi ifade etmek ve “ ليس بشيء = bir şey olmaz” ile “ لا جرم له = ona günah olmaz”⁷⁰ gibi cümleleri ise, yapılmadığı takdirde mesuliyetin olmadığını belirtmek için zikretmiştir. Ayrıca benimsenmeyen ve yapılmaması gereken hükümlerle ilgili olarak “ كره = mekruh kılındı”, “ مسيء = kötü yapan” ve “ لا يجوز / لم يجز = caiz değildir”⁷¹ tabirlerini kullanmıştır.

b. Ebû Hanîfe’nin Görüşünün Tercih Edilmesi

Müellif, genelde bir meseleyi ele aldığında İmâm Ebû Hanîfe’ye ait olan görüşü belirterek tercihinin ortaya koymuş, bazen de muhalefet eden İmâmeyn’in görüşlerini “ خلافا لهما = ikisinin hilâfına” ya da “ عندهما = ikisine göre”⁷² şeklinde belirtmiştir. Bundan da, fetvaya esas olan ya da kendisinin tercih ettiği görüşün, Ebû Hanîfe’nin re’yi olduğu anlaşılmaktadır. Bununla ilgili olarak şu örnek verilebilir:

Bâbu Sıfatı’s-Salât başlığı altında ve namazın farzları arasında; “ والخروج = Kendi fiiliyle namazdan çıkmak”⁷³ diyerek Ebû Hanîfe’nin görüşünü ifade etmiş, buna muhâlif olan İmâmeyn’i belirtmeden bir tercihte bulunmuştur. Zira Ebû Hanîfe’ye göre namazın farzlarından biri, kişinin namazdan kendi fiiliyle yani iradesiyle çıkması iken İmâmeyn’e göre bu farz olmayıp, son oturuş yapıldığı takdirde gayri ihtiyarî namazı bozan bir

⁶⁶ Bk. Burhânüşşeria, *Vikâye*, vr. 5a, 16a, 89a vd.

⁶⁷ Bk. Burhânüşşeria, *Vikâye*, vr. 37a, 65a, 70a vd.

⁶⁸ Bk. Burhânüşşeria, *Vikâye*, vr. 14b, 41b vd.

⁶⁹ Bk. Burhânüşşeria, *Vikâye*, vr. 62a, 100b vd.

⁷⁰ Bk. Burhânüşşeria, *Vikâye*, vr. 2b, 5a, 75a, 100b vd.

⁷¹ Bk. Burhânüşşeria, *Vikâye*, vr. 8a, 21b, 56a, 100b vd.

⁷² Burhânüşşeria, *Vikâye*, vr. 4a, 31b, 42a, 58a, 60b, 71a, 98b, 101a, 113a vd.

⁷³ Burhânüşşeria, *Vikâye*, vr. 7a.

durum söz konusu olsa da, namazı geçerlidir.⁷⁴ Bununla ilgili bir tercihte bulunurken ihtilafı sadece İmâmeyn'le sınırlandırmamak gerekir. Zira bu konuda tercihin dışında kalan herkes kastedilmiş de olabilir. Nitekim **Bâbu'l-Mürted** başlığında zikredilen; “وكسب إسلامه لوارثه المسلم وكسب رده فيء = *Mürtedin müslüman iken kazandıkları vârislerine ait iken; irtidat müddetinde kazandıkları ise, fey'dir*”⁷⁵ şeklindeki görüş Ebû Hanîfe'ye ait olup, İmâmeyn ve Şâfiî'nin kanaatleri böyle değildir. İmâmeyn'e göre iki kazanç da vârislerine ait iken, Şâfiî'ye göre ise, ikisi de fey' kapsamındadır.⁷⁶ Bu bilgiler ışığında, yazarın bir konuda tercih ettiği görüş, sadece İmâmeyn'in reyine değil, aynı zamanda diğer mezhep imamlarının içtihatlarına da muhâlifdir.

Kitabın tümü dikkate alındığında ağırlıklı olarak Ebû Hanîfe'nin görüşünün tercih edildiği söylenebilir. Başka bir ifadeyle eser, Ebû Hanîfe'nin içtihatları üzerine binâ edilmiş, nadiren İmâmeyn'e ve diğer Hanefî fakihlerine yer verilmiştir. Bunlar da daha ziyade zaman ve bölge farkına dayanan içtihatlardır. Buna şu örnek verilebilir: “*Muhammed'ten - kendisiyle muâmele/ticaret yapılan nacak, kürek, keser, testere, tabut, cenaze levâzâmâtı, tencere, kazan ve Mushaf gibi- menkulleri vakfetmenin sahih olduğu nakledilmiştir. Bölge fukahâsının çoğu da bu görüştedir.*”⁷⁷

Görüldüğü gibi ihtilaflı olan bu konuda, Muhammed eş-Şeybânî'nin içtihadı nakledilmiş ve o şehirlerde yaşayan fakihlerin de bu görüşte olduğu belirtilmiştir. Böylelikle Ebû Hanîfe'nin içtihatları doğrultusunda kaleme alınan bu eserde, bölgesel farklara binâen farklı bir görüş zikredilmiştir.

c. İmâmeyn'in Görüşünün Tercih Edilmesi

Hanefî fıkhında, İmâm Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed için iki imam manasında “İmâmeyn” tabiri kullanılmaktadır. Müellif, metin içinde İmâmeyn'i zaman zaman beraber, zaman zaman da ayrı zikretmekle beraber, diğer fakihlerin farklı görüşlerini de belirtmiştir. Müellifin, ihtilaflı olan bir konu ile ilgili olarak fetvaya esas olan görüşün İmâmeyn'e ait olduğunu tercih etmesine örnek olarak şu zikredilebilir: **Kitâbu'l-Müzâra'at** başlığı altında; “*Müzâra'at, Ebû Hanîfe'ye göre sahih olmayıp, İmâmeyn'e göre sahihtir ki bununla fetva verilir*”⁷⁸ şeklindeki ifadesiyle İmâmeyn'in görüşünün fetvaya esas olduğunu kaydetmektedir.

⁷⁴ Bk. Alî el-Kârî, *Fethu bâbi'l-'inâye*, I, 230.

⁷⁵ Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 55a.

⁷⁶ Bk. Alî el-Kârî, *Fethu bâbi'l-'inâye*, III, 303-304.

⁷⁷ Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 58a.

⁷⁸ Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 98b.

d. Şeyhayn'ın Görüşünün Tercih Edilmesi

Bilindiği üzere İmâm Ebû Hanîfe ile birlikte İmâm Ebû Yûsuf için “Şeyhayn” tabiri kullanılmaktadır. Müellif, eserinde -yukarıda belirtildiği gibi- metin içinde “*Muhammed’in hilâfına (...)*”⁷⁹ şeklindeki ibareyle, isim zikretmeksizin Şeyhayn’ın görüşünü tercih ettiğini ve buna, İmâm Muhammed’in muhalefet ettiğini belirtmiştir. Fukahânın isimleri belirtilerek tercih yapıldığı anlaşılan mesele ile ilgili olarak **Bâbu Talâki’l-Marîz** başlığı altında; “*Kişi sağlıklı iken eşini şarta bağlayarak boşarsa, eşi vâris olamaz. Ancak-Muhammed ve Züfer’in hilâfına- Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’a göre eşinin yapması kaçınılmaz olan durum müstesna (bu durumda vâris olur)*”⁸⁰ şeklindeki ifadelerle dört fakihin görüşü de zikredilmiş ve Şeyhayn’ın görüşü zımnen tercih edilmiştir.

Yukarıda verilen örnekten anlaşıldığı gibi, ihtilafı olan bir konuda kimi zaman bütün isimler verilirken, kimi zaman da tercih edilen fakihin isimleri zikredilmeksizin, sadece muhalefet eden imam belirtilmiştir. Bununla ilgili olarak **Bâbu’l-Hayz ve’n-Nifâs** başlığında zikredilen; “*İkiz doğuran annenin loğusalığı,-Muhammed’in hilâfına- ilk çocuğun doğumu ile başlar*”⁸¹ ibaresinden de anlaşılacağı gibi, İmâm Muhammed’in farklı olan görüşünü açık bir şekilde tercih etmeksizin nakletmiştir. Bu durum, onun hiçbir görüşü tercih etmediği anlamına gelmeyip, İmâm Muhammed dışındaki fakihlerin, özellikle Şeyhayn’ın görüşü benimsediğini ortaya koymaktadır. Zira ilk görüşün sahiplerinden bahsetmemesi bir kabul ve tercihe hamledilebilirken, farklı görüşü de meselenin ihtilafı olduğuna işaret için ifade etmiş olabilir. Yukarıdaki ibare, daha açık olarak şöyle de ifade edilebilir: “*Bu konuda tercih edilen görüş ikiz doğuran annenin loğusalığı ilk çocuğun doğumundan itibaren başlamasıdır. Ancak İmâm Muhammed, ikinci çocuğun doğumundan itibaren başladığını belirterek bu konuda farklı bir içtihatla bulunmuştur.*”

İhtilafı bir konuda hiçbir fakihin ismi belirtilmeksizin sadece Şeyhayn’ın görüşü verilerek tercih edilmesine örnek olarak **Bâbu Nikâhi’r-Rakîk** başlığı altında; “*وارتداد كل منهما فسخ عاجل = Eşlerden her birinin irtidat etmesi (dinden dönmesi) ile âcîl bir fesih vukû bulur*”⁸² şeklinde belirtildiği gibi bu görüş, Şeyhayn’a ait olup İmâm Muhammed’e göre ise, “*irtidat eden kadınsa fesih, erkekse talâk gerçekleşir*”⁸³ şeklindedir. Bundan da anlaşıldığı gibi, müellif

⁷⁹ Burhânüşşerîa, *Vikâye*, 5a, 18a, 32a, 35a vd.

⁸⁰ Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 35a.

⁸¹ Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 5a.

⁸² Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 30a.

⁸³ Ali el-Kârî, *Fethu bâbi’l-’inâye*, II, 77.

metin içinde İmâm Muhammed'in görüşünü belirtmeden sadece tercih ettiği Şeyhayn'in görüşünü zikretmiştir.

e. Tarafeyn'in Görüşünün Tercih Edilmesi

İmâm Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed'i ifade etmek için "tarafeyn" tabiri kullanılmaktadır. Yazar, yukarıda da ifade edildiği gibi, kimi zaman sarîh, bazen de kinâî olarak Ebû Yûsuf'un görüşüne muhâlif olarak Tarafeyn'in rey'ini tercih etmiştir. Sarîh olarak muhâlif olduğuna dair iki yerde ismi geçen Ebû Yûsuf, **Bâbu'l-Mesârif** başlığı altında; "*Zekât verdiği kişinin zengin olduğu, kâfir olduğu, babası, oğlu ya da Hâsimî olduğu ortaya çıkarsa, -Ebû Yûsuf'un hilâfına- zekât iade edilmez*"⁸⁴ şeklinde belirtildiği gibi, Ebû Yûsuf'un görüşüne karşı Tarafeyn'in görüşü zımnen tercih edilmiştir.

Kimi zaman da Ebû Yûsuf'un görüşünün bu konuda muhâlif olduğunu belirtmeden sadece tercih ettiği görüşü zikretmiştir. Buna örnek olarak **Kitâbu's-Şirket** başlığı altında; "*Mufâvaza ortaklığı; mal, mal üzerinde tasarruf ve dinde eşit olanların arasında olur*"⁸⁵ şeklindeki ifadeden, dini farklı olan müslüman ve kâfir arasında bu ortaklığın olamayacağını belirtmiştir. Bu görüş, Tarafeyn'e, yani Ebû Hanîfe ve Muhammed'e ait olup Ebû Yûsuf buna muhâliftir.⁸⁶ Ancak metin içerisinde muhâlif olan görüş ve kişi açıkça belirtilmemiş, diğer iki fakihin görüşü belirtilerek tercih edilmiştir.

5. Vikâye'de Adı Geçen Fakihler

Eserde sahâbeden sadece Hz. Ömer ve Hz. İbn Mesûd'un ismi birer defa geçmektedir. Hz. Ömer'in adı, Kitâbu'l-Cihâd'ın Bâbu'l-Vezâif başlığı altında "*öşür ve haraç arazilerinden*" bahisle kendi döneminde koyduğu tarım arazilerinden alınan haraçla ilgili olarak; Hz. Abdullâh b. Mesûd'un ki ise, Kitâbu's-Salât'ın Bâbu Sıfatı's-Salât başlığı altında "*onun rivayet ettiği teşehhüd/tehiyyâtın*" oturuşta okunacağından söz ederken anılmıştır.⁸⁷

Tâbiûndan ise, sadece Şa'bî'nin adı, Kitâbu'l-Hünsâ başlığı altında "*hünsânın mirastan alacağı paydan*" bahisle farklı görüşünden dolayı, bir kere zikredilmiştir.⁸⁸

⁸⁴ Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 17b.

⁸⁵ Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 56b, 57a.

⁸⁶ Bk. Alî el-Kârî, *Fethu bâbi'l-'inâye*, II, 527.

⁸⁷ Bk. Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 7b, 54a.

⁸⁸ Bk. Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 108a.

Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ile aynı dönemde yaşayıp *Vikâye'*de adı geçen fakihler ise, Ebû Yûsuf (ö. 182/798), Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/804), Züfer b. Hüzeyl (ö. 158/774) ve Hasan b. Ziyâd (ö. 204/819)'tır. Eserde İmâm Ebû Hanîfe'nin ismi açıkça on yedi, İmâm Ebû Yûsuf otuz ve İmâm Muhammed ise, yirmi üç yerde geçmektedir.⁸⁹ Buna göre *Vikâye'*de en çok adı zikredilen fakihler bu üç imamdır. Züfer b. el-Hüzeyl, Kitâbu't-Talâk'ın Bâbu Talâki'l-Marîz'de Muhammed ile beraber ve Bâbu'n-Nafaka başlıkları altında farklı görüşlerinden dolayı, iki defa adı geçmektedir.⁹⁰ Hasan b. Ziyâd'ın adı ise, Kitâbu'n-Nikâh ve Kitâbu'l-Mudârebe konularında Ebû Hanîfe'den rivayeti ile iki kez geçmektedir.⁹¹

Ebû Hanîfe sonrası adı geçen fakihler ise, Ebû Leys es-Semerkindî (ö. 373/983), el-Fazlî (ö. 381/991), Serahsî (ö. 490/1097) ve Kâdihân'dır (ö. 592/1196). Ebû Leys, Kitâbu'n-Nikâh'ın Bâbu'l-Mehir başlığı altında verdiği fetvaya binâen bütün eserde sadece bir kere adı geçmektedir.⁹² el-Fazlî Ebû Bekr Muhammed b. el-Fazl el-Kumârî el-Buhârî, Kitâbu'n-Nikâh'ın Bâbu'l-Velî ve'l-Küfv başlığı altında; diyaneten kefaet (denklik) ile ilgili olarak "*sâlih bir kişinin kızı, fâsik birisine denk değildir. el-Fazlî'nin tercihinine göre fâsıklığı ilan edilmese dahi*"⁹³ şeklinde bir kere adı zikredilmiştir. Serahsî, Kitâbu'l-Kazâ ve Kitâbu'l-Müzâra'at başlıkları altında farklı görüşlerinden dolayı, iki defa geçmiştir.⁹⁴ Kâdihân, Kitâbu'n-Nikâh'ın Bâbu'l-Velî ve'l-Küfv başlığı altında fetvasının esas alınmasından ötürü, sadece bir kez anılmıştır.⁹⁵ Ayrıca müellif, açıkça isimlerini vermese de مشايخنا, مشايخ ve متأخرون gibi genel ifadelerle de isimlerini anmadan belli bir fukahâyı zikretmiştir.

6. Vikâye'de Dönemin Gündelik Hayatı ve Kültürel Durumu

*Vikâye'*de dönemiyle ilgili olarak çok fazla bilgi bulamamakla birlikte gündelik hayat ve kültürel durumla ilgili az da olsa, verilere ulaşılabilmektedir. Nitekim eserde; abanoz, sandal, yakut, zebercet, mızrak ve hesap defteri gibi malzemeler ile satranç ve tavla gibi oyun ve oyun âletlerinden bahsedilmiştir.⁹⁶ Bunlardan her biri, dönemin ekonomik, kültürel ve estetik anlayışı hakkında fikir vermektedir. Kuş beslemek, tambur

⁸⁹ Bk. Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 3a, 28b, 43b, 63a, 108a, 115a vd.

⁹⁰ Bk. Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 35a, 41a.

⁹¹ Bk. Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 26b, 84b.

⁹² Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 69a.

⁹³ Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 27b.

⁹⁴ Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 70b, 99a.

⁹⁵ Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 26b.

⁹⁶ Bk. Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 50a.

çalmak, şarkı söylemek, tavla ve satranç oynamak gibi davranışların şahitliğe engel olduğunu⁹⁷ belirtmiş olması, toplumda hoş karşılanmayan ve mürüvvete/kişiliğe zarar veren meşguliyetleri ifade etmesinden hareketle, kendi dönemindeki toplumun kişiye bakış açısı ile ilgili bir tespittir.

Sonuç

Hicrî ikinci asırdan itibaren kaleme alınan fıkıh eserleri, daha çok detaylı bir şekilde işlenmiştir. Geniş olarak işlenen fikhî meseleler, beraberinde zenginlikle birlikte birçok zorluğu da getirmiştir. Zira tafsilatlı olan fıkıh kaynakları, geniş bir fûrû bilgisi yanında aynı zamanda deliller tartışılarak, gramer ve belâgat gibi birçok bilgiyi barındıran bir özelliğe sahiptir. Bu durum, gittikçe ayrı branşlar halini alan İslamî ilimlerde, bazen eserin tümünden istifade etmeyi zorlaştırmış ve bazen de eserin asıl konusundan sapmasına sebep olmuştur. Hicrî ikinci asırda telif edilen eserler, hicrî dördüncü asırdan itibaren ihtisâr edilmeye başlanmıştır. Bu tür eserlerde, bütün fikhî görüşlere yer verilmeksizin, konular ana hatlarıyla ele alınmıştır. Böylece kapsamlı fıkıh kitaplarını ihtisâr eden müellifler, eserlerinde birikimlerini kullanarak toplumun beklentilerini karşılayacak tarzda konuları derlemiş ve bu durum “**muhtasarlar**” ya da “**metinler**” diye yeni bir eser türü oluşturmuştur.

Hanefî literatüründe Tahâvî, Kerhî ve Hâkim eş-Şehîd'e ait olan ve muhtasarlar diye adlandırılan eserler, sonraki dönemlerde yazılan teliflere de kaynaklık etmiştir. Nitekim bunlardan ilham alınarak gerçekleştirilen ihtisâr çalışmaları da, çoğunluğu hicrî yedinci asırda önceki eserlerin derlenmesiyle meydana gelen ve kısaca **mütûn/metinler** diye bilinen eserlerdir. Söz konusu metinler genel olarak Hanefî âlimleri tarafından mütûn-i selâse, mütûn-i erba'a ve mütûn-i sitte şeklinde gruplandırılmıştır. **Mütûn-i selâse**'yi *el-Muhtasar*, *Vikâye* ve *Kenz*; **mütûn-i erba'a**'yı *Vikâye*, *el-Muhtâr*, *Mecma'* ve *Kenz* ve bunlara *el-Hidâye* ilavesiyle **mütûn-i sitte**'yi oluşturmaktadır. Bu metinlerden dördü, hicrî yedinci asırdan itibaren kaleme alınırken, Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı beşinci ve Merğînânî'nin *el-Hidâye*'si ise, altıncı asırda telif edilmiştir. Bunlar arasında her üç grupta da yer alan iki eser; *Vikâye* ve *Kenz*'dir.

Bu makalede ele alınan *Vikâye* müellifi Burhânüşşerîa hakkında, diğer Orta Asya fakihleri gibi fazla bir bilgi bulunmamaktadır. TDV İslam Ansiklopedisi dâhil olmak üzere, biyografik ve bibliyografik eserlerde müellifle ilgili maddeye rastlanılmaması veya bu bilgilerin cüz'î/yetersiz

⁹⁷ Bk. Burhânüşşerîa, *Vikâye*, vr. 73a, 73b.

olması nedeniyle, onun hakkındaki bilgilere ancak diğer şahıs ve eserlerden ulaşılabilmektedir. Bunun asıl sebepleri arasında; Moğol İstilasası yüzünden yaşanan çalkantılar sebebiyle ailenin ana yurtları olan Buhârâ'dan hicret ederek Kirmân'a yerleşmek zorunda kalması, ilim merkezlerinin harabeye dönmesiyle birçok kaynağın zamanımıza ulaşmaması ve müellifin mensup olduğu aile bireylerinin isimlerinden ziyade daha çok lâkapları ile anılması sayılabilir. Bu nedenle müellifin doğum ve vefat tarihi ile ilgili kesin bir bilgi olmamakla beraber, hicrî yedinci yüzyılda yaşadığı bilinmektedir. Ayrıca aile bireylerinin daha çok lâkaplarla anılmasından dolayı, *Vikâye*'nin müellifi ve lâkabıyla ilgili ciddi bir karışıklık vardır. Müellif, hem Buhârâ'da siyasi mahiyeti olan **sadr** görevini yürüten, hem de Hanefî mezhebi tarihinde ilmî yönüyle şöhret bulan bir aileye mensuptur. Ailesinin yaşadığı coğrafya dikkate alınarak Türk asıllı olduğu ifade edilmiştir. Ancak biyografik kaynaklar, nesep silsilesinin sahâbeden Ubâde b. Sâmî el-Ensârî'ye dayandığını göstermektedir. Bundan ötürü aile, "Ubâdî" ve bu sahabînin torunu Mahbûb b. Velîd'den dolayı da kaynaklarda daha çok "Mahbûbî" nispeti ile bilinmektedir.

Müellifin bize ulaşan tek eseri olan *Vikâye*'nin, hem Hanefî literatüründe, hem de özellikle Osmanlı ve diğer İslam coğrafyalarında önemli bir yeri vardır. Bu eser, Osmanlı hukuk düşüncesinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Fürû-ı fıkıhta tevarüs edilen bir eser olan *Vikâye*, hem ulemânın mürâcaat kaynağı olmuş, hem de padişah fermanları ile medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu özellikleri hâiz olan eser, sürekli bir şekilde istinsah yoluyla çoğaltılarak diğer coğrafyalara ulaştırılmıştır. Sekseni aşkın yazma nüshasının bulunması da bunu göstermektedir. Metinler içerisinde üzerinde şerh, hâşiye, ta'lik, ihtisâr, risâle, reddiye ve tercüme türünde en çok çalışma yapılan eserlerden biri olmuştur.

Üzerinde yapılan ilk çalışma -kendisi için *Vikâye*'yi kaleme aldığı- torunu Sadruşşerîa'ya aittir. Eseri *Şerhu'l-Vikâye* adıyla şerh etmiş, ayrıca *Vikâye* muhtasar bir metin olmasına rağmen *en-Nükâye* olarak da ihtisâr etmiştir. *en-Nükâye/Muhtasaru'l-Vikâye*, *Vikâye* üzerinde bilinen tek ihtisâr çalışmasıdır.

Vikâye'nin elimize ulaşan beş tercümesi bulunmaktadır. Bunların biri Farsça'ya, diğer dördü Osmanlı Türkçesi'ne tercüme edilmiştir. Bu tercümelere bazılarının manzum olmasının, hem edebiyata, hem de dilin gelişmesine büyük bir katkısı olmuştur.

Üzerinde yapılan çalışmalardan biri de reddiyedir. Bu alanda bilinen tek eser, Kemalpaşazâde'ye aittir. İki çalışmadan oluşan bu eserde Kemalpaşazâde, önce *Vikâye*'nin ibarelerini tashih etmek için *el-İslâh*'ı kaleme

almış, daha sonra da bu eserini *el-Îzâh fî şerhi'l-İslâh* adında hem şerh etmiş, hem de çeşitli konularla ilgili itirazlarda bulunarak reddiyeler yapmıştır. Kemalpaşazâde'nin bu eserine de Birgivî *Risâle fî reddi'l-İslâhve'l-Îzâh* adlı bir reddiye yazmıştır. Kitabın sadece tahâret bahisleri ile ilgili olan bu risâlede Birgivî, sadece Burhânüşşerîa ve Sadruşşerîa'nın görüşlerine yapılan itirazlara cevap vermekle kalmamış, aynı zamanda Kemalpaşazâde'nin verdiği bilgileri de tenkit etmiştir.

Vikâye'nin tam adından da anlaşıldığı gibi eser, *el-Hidâye*'deki meseleleri derlemek suretiyle oluşturulan bir ihtisâr çalışmasıdır. *Vikâye*, hem Merğînânî'ye ait metin olan *Bidâye*'nin şerhi, hem de *Bidâye*'nin şerhi olan *el-Hidâye*'nin bir özeti konumundadır. Müellif, *Vikâye*'yi kendine has üslûbu ve birikimiyle gerekli tasarruflarda bulunarak kaleme almıştır. *Vikâye*, genel olarak *el-Hidâye*'nin tertibini muhafaza etmekle beraber, başlıklarla ilgili değişiklikler yapmıştır. Bu değişiklikler, sadece şekle değil, aynı zamanda muhtevaya yöneliktir. *el-Hidâye*'nin ibarelerini özetlemenin yanı sıra, farklı görüş ve tercihlerde bulunarak her ihtisâr gibi kendine özgü üslûbunu ortaya koymuştur.

el-Hidâye dışındaki diğer metinler arasında *Vikâye*'nin şekli ve muhtevası en çok *Kenz*'e benzemektedir. Verilen bilgiler açısından birbirlerine yakın olmakla beraber, metinler arasında konuları en detaylı şekilde işleyen *el-Muhtasar* iken, ondan sonra sırasıyla *el-Hidâye*, *Mecma'*, *el-Muhtâr*, *Vikâye* ve *Kenz* gelmektedir. *Mecma'* ve *el-Muhtâr*'ın üslûbu ve ihtilaflara işarette kullandığı rumuzlar birbirine benzemektedir. Bu metinlerin arasında en özet olanı ise, *Kenzü'd-dekâik*'tir. Bütün metinlerde bulunup da *Vikâye*'de bulunmayan tek kitap "ferâiz"dir. *el-Hidâye*'de de müstakil bir başlık olarak işlenmeyen ferâiz, ihtisârî mesabesinde olan *Vikâye*'de de mevcut olmayıp, bazı konuları diğer başlıklar altında dağınık bir şekilde verilmiştir.

Vikâye'de müellif, genel olarak Ebû Hanîfe'nin görüşleri doğrultusunda hareket etmekle beraber, sahîh ve fetvaya esas olan içtihadı belirterek tercihte bulunmuş, bazen de konuyla ilgili farklı bir görüşü tercih ettiğini ifade etmeksizin belirtmiştir. Kimi zaman ihtilaf edeni açıkça zikretmekle birlikte, çoğu zaman zımnîen işaret etmektedir. Ancak açık olarak adlarını zikrettiği kişiler sadece Hanefî fukahâsıdır. Genel olarak konu hakkında verdiği bilgilerin ardından, ya o fakihin ismini vermiş, ya da çeşitli kayıtlarla - mezhep dışı içtihatlar dâhil olmak üzere- zımnîen ihtilaflara ve reddiyelere işaret etmiştir.

Kaynaklar

- Alî El-Kârî, Nûruddîn Ebu'l-Hasan Alî b. Sultan Muhammed el-Herevî, *Fethu bâbi'l-'inâye bi şerhi'n-Nükâye*, Beyrut: Dâru'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm [t.y.]
- Bâbertî, Ekmeluddîn Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *el-'Inâye şerhu'l-Hidâye*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 2007.
- Bedir, Murteza, "Tâcüşşerîa", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIX, 360-362.
- "Vikâyetü'r-rivâye", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XLIII, 106-108.
- Burhânüşşerîa, Mahmûd b. Ahmed el-Mahbûbî, *Vikâyetü'r-rivâye fi mesâili'l-Hidâye* (yazma), Kastamonu İl Halk Kütüphanesi (arşiv numarası: 37 Hk 2029) 749.
- Cici, Recep, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, Bursa: Arasta Yayınları. 2001.
- "Osmanlı Hukuk Düşüncesini Etkileyen Başlıca Kaynaklar", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1999), s. 225-228.
- "Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, 5 (2005), s. 215-224.
- Cin, Halil-Akgündüz Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları 1989.
- Eliaçık, Muhittin, "Vikâyetü'r-rivâye'nin Türkçe Tercümeleri ve Şemsi Paşa'nun Manzum Tercümesi", *Diyanet İlmî Dergi*, 1 (2011), s. 109-119.
- Kallek, Cengiz, "el-Hidâye", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XVII, 471-473.
- Kâtib Çelebî, Mustafa b. Abdillâh Hâcî Halîfe, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî 1943.
- Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdulhayy, *el-Fevâidu'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife [t.y.].
- Mahmasânî, Subhî, "İslam Hukuku'nun Tedvini" (çev. İbrahim Kafi Dönmez), *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1985), s. 313-328.
- "İslam Hukuku'nun Tedvini II" (çev. İbrahim Kafi Dönmez), *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (1986), s. 361-383.
- Merğînânî, Burhânüddîn Ebu'l-Hasan Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl er-Rüşdânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanifiyye [t.y.].
- Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1990.

- ___, "Fıkıh", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XIII, 14-21.
- Özen, Şükrü, "Sadruşşerîa", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXV, 427-431.
- Sadruşşerîa, Ubeydullâh b. Mesûd el-Mahbûbî, *en-Nükâye*, Beyrut: Dâru'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm [t.y.].
- ___, *Şerhu'l-Vikâye*, Amman: Müessesetü'l-Verrâk 2006.
- Salâh Muhammed, Ebü'l-Hâc, *Münteha'n-nükâye 'alâ Şerhi'l-Vikâye*, Amman: Müessesetü'l-Verrâk 2006.
- Shakır, Najib Muhsin, *Sadru's-Serî'a es-Sânî'nin en-Nukâye Adlı Eserinin Tahkiki*, (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Bursa 2014.
- Simâvî, Bedruddîn, *Letâifü'l-işârât fî beyâni'l-mesâilil-hilâfiyyât* (çev. Hacı Yunus Apaydın), İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 2012.
- Şirbînî, Şemsuddîn Muhammed b. el-Hatîb, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'âni elfâzi'l-Minhâc*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife 2004.
- Temîmî, Takiyyuddîn b. Abdilkadîr ed-Dârî el-Ğazzî el-Mısrî, *et-Tabakâtu's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, Riyad/Kahire: Dâru'r-Rifâ'î/Hicr 1989.

